

КЪДЕ ДА ТЕ КАРАМ? (БЪЛГАРО-СРЪБСКИ РАЗГОВОРНИ ПАРАЛЕЛИ)

Ценка Иванова

1. „Стандартните“ езикови познания певниаги са достатъчни, за да се осъществи пълноценен комуникативен акт с носителите на друг език, да се „преведе“ културата на „другия“. В много случаи носителите на генетично близки езици не постигат пълно разбирателство в непосредствена комуникация не поради езикови различия, а защото са изградили личността и мирогледа си в различни културни среди. Различията между езиците тогава, когато са функция на различията в културите, се проявяват основно в лексиката и фразеологията, тъй като номинативните езикови средства са най-тясно свързани с извънезиковата действителност. Семантичните употреби на еднакви изразни средства често предизвикват недоразумения – особено когато в единия език са част от лексикалния фонд на книжовния език, а в другия са маркирани като диалектни или субстандартни, тъй като съвпадащата си по форма лексика може да се отличава със смислови нюанси. От друга страна т.нар. безеквивалентна лексика маркира специфичните явления на местната култура, които също не могат да бъдат „преведени“ дословно.

Съществуват културологични особености, които би трябвало да се познават поне в общи линии от носителите на другия език, за да не се стига до културен шок и до стъписване в комуникативния акт. Надценяването на собствените възможности за разбиране основно на базата на познанията по майчиния език, както и подценяването на необходимостта от информираност за основни маркери на комуникацията у „другия“ са чест повод за комични, конфузни и дори неприятни ситуации¹. В редица случаи познаването на особености, свързани с национални символи и менталитет е от решаващо значение както за превода, така и за осъществяването на интеркултурна диалогичност чрез вникването в характерологичните особености на *другия*.

2. Една съществена народопсихологическа черта, за която по-малко се говори и пише, но която фактически е неотменен „спътник“ на ежеднев-

ните комуникации, са т. нар. неприлични думи и изрази (нецензурна лексика, еротична лексика, вулгарна лексика, обсцена лексика, мръсни думи²). „Неприличните“ изрази, които се свързват с всички аспекти на директно или индиректно назоваване на сексуалното и еротичното³, рядко се оказват предмет на езиковедски изследвания поради простата причина, че обществените норми за благопристойност, срам и неудобство налагат премълчаване на подобни езикови явления. Така, въпреки високата честотност на присъствие в разговорния език, „неприличните“ изрази рядко получават равноправно осветляване в сравнение с други категории специална лексика, като например жаргонизмите.

Основните черти и на неприличните, и на жаргонните думи и изрази са освободеност от всички норми, спонтанност, шок, иновации и бунт против обществените правила. В определени случаи тяхната семантика е очевидна, лесно откриваема и ясна за всички, но в други случаи са нужни предварителни знания, за да се схване съдържанието.

Докато жаргонната лексика⁴, въпреки своя разговорен и често петраен характер, е сравнително добре представяна в речниците, не може да се твърди същото и за неприличните думи. Недопускането на вулгаризмите до речниците, макар повечето от тях да имат дълбоки корени в езика, носи и косвеното послание, че не се препоръчва тяхната употреба, че от страна на нормотвореца на езика на тях се гледа като на излишен и с нищо необогатяващ речта слой. От друга страна обаче стои устойчивата им употреба от определени категории носители на езика (по социален или възрастов признак) и определени типове комуникации са патоварени с присъствието им. Често този стремеж към избягване на стандартното и позволеното намира израз в евфемизми⁵ и в универсализиране на определени думи, за да се означава и посказателно нещо сексуално.

Следователно неприличните думи и изрази могат да се обособят в два основни типа: а) директни⁶; б) евфемистични.

3. Етнолингвистите напомнят, че в славянските езици еротичната лексика се е съхранила по-добре и се използва по-често, отколкото в западните езици (Айдачич 2000–2003). Полифункционалността на нецензурната лексика се признава и от изследващите явленията в рамките на филологията, психолингвистиката, психологията⁷.

В някои езикови общества съвременният статус на подобен тип думи и изрази се различава съществено от предходни периоди. Докато преди известните демократични промени в българското общество, т. е. до 90-те

години на XX век, “благн” подобня на нецензурна лексика се прокрадваха с труд в авторски художествени текстове, днес тя трайно се е установила и в писаното слово – нещо немислимо само преди няколко десетилетия⁸. Нетипични до този момент изрази средства се настанаха по страниците на някои печатни издания, шокирайки несвикналия с такъв език читател. Обратното въздействие е също факт – чрез подобни печатни издания неприлични думи и изрази придобиват легитимност, която завзема свой периметър в разговорната реч⁹.

Разкрепостеността въведе подобни думи и изрази и в някога неприкосновенни храмове на културата като театър, кино и под¹⁰.

Националните законодателства по принцип са включили като наказуемо деяние обидната употреба на неприлични думи и изрази – тогава, когато чрез тях се засягат честта и достойнството на личността¹¹. Допустимото и недопустимото в новите средства за масова комуникация е също предмет на дискусии – във форуми в Интернет, в социални мрежи, блогове и под. Както законодателствата на страните ограничават употребата на неприлични думи и изрази, така и администраторите на посочените форми на контакти в глобалната мрежа не толерират подобни прояви, които в повечето случаи са и част от *говора на омразата*.

4. За съседната сръбска (а и македонската, повлияна съществено от сръбската) действителност, ако употребим понятието *интонационна среда*, с което да означим речевия „фон“ на ежедневието, констатираме (от гледна точка на носители на култура и обществени навици, които също не са “стерилни” откъм употребата на нецензурни думи и изрази), че сръбите употребяват по-често и с по-голяма степен на толерантност разнообразни варианти на нецензурни думи и изрази. Ежедневните отношения на най-различни равнища, независимо от социален статус и служебна йерархия, също изобилстват от определени „експресивни“ изрази. Употребата им е внедрена до такава степен, че най-често срещаното “јебо те!” и неговите производни могат да се причислят към категорията на междуметията.

Специфична особеност на близкородствените езици по принцип е, че разполагат с един сравнително обемен инвентар лексика с общ произход. В своето хилядолетно съществуване обаче в думи с общ корен езиците развиват значения, които са периферни за единия, а централни за другия, или пък коренно се разминават според разпределението си по стилистични употреби (напр. ср. *љубим* = бълг. *целувам*; бълг. *любим се* // *правим любов* = ср. *води́мо љубав*).

В български и сръбски например съществува определен, макар и неголям брой думи, които са развили стилистична многозначност и едно от значенията е елемент от нецензурния лексикален слой. Интересното е друго – че в единия език подобно придвижване има дума, която в другия е неутрална и обратното. Както познаването на този кръг лексика, така и “стилистичната” йерархия в самата система е важна за проблематиката на фоновите знания – и за коректността на превода чрез изнамиране на съответния адекватен израз в преводния текст, и за добрата ориентация на носителя на друг език в комуникативната ситуация (вж. напр. бел. 10).

4.1. Най-много „провокации“ в междусъседските контакти задава често употребяваният глагол *карам* (*карати*). Бълг. *карам* е многозначен и с висока фреквентност: 1) шофирам; превозвам някого или нещо; 2) насочвам нещо да върви пред мене; 3) искам от някого или заставям някого да направи нещо; 4) продължавам да върша нещо по същия начин... В сръбския език еквивалент на първото значение е *возити*, *возим*; на следващите, в зависимост от контекста, са *терати*, *терам*; *радити*, *радим* и др. Възвратната глаголна употреба *карам се на*.. ‘хокам, ругая някого’ и *караме се*... ‘взаимно сърдити се хокаме и ругаем’ също има други еквиваленти: ср. *грдити*, *грдим* и *свађати се*, *свађамо се*). На сръбския глагол *карам* в съвременната разговорна реч съответства бълг. жарг. *чукам*. Поради високата си фреквенция на употреба неутралният български глагол *карам* и стилистично маркираната му употреба в сръбски често влизат в конфликт: невинният въпрос на българина – шофьор на такси “*Къде да те откарам?*” „кара” гостите от Сърбия да занемаят – и жени, и мъже¹².

4.2. Към групата на глаголите спадат и следните разминавания:

– бълг. жарг. *духам* = ср. жарг. *пушим* (бълг. *духай го*, *върви да го духаш* = ср. *пуши га*, *пуши ми га* и т.н.);

– ср. *боли ме* ... (*боли ме курац*, *боли ме дупе*...)

ср. *боли ме дупе* = бълг. *не ме е грижа*; също ср. *боли ме уво* (вместо *курац* и т.н.)

Но! ср. разг. *боли глава* = бълг. *много, изключително хубаво* (девојка *је боли глава* = *момичето е супер*);

– ср. *иди у* ... (*иди у курац*, *иди у пичку* / *пизду материну*, *иди у божју матер*...)

Изговарянето само на буквите в *иди у п.м.* е с „по-приемлива“ и честа употреба = бълг. *върви на майната си*, но и *върви по дяволите* – смятани също за по-меки и „благопристойни“.

– корен *-сер-* е с разширена употреба и с повече производни глаголи със стилистични маркери:

Шта сереи? е най-често срещащият се въпрос в разговорната реч и означава ‘защо говориш / дрънкаш глупости или онова, което не би трябвало да се говори; защо говориш това, за което беше замолен/а да не говориш’ и под. Следват и вариации, в зависимост от конкретната ситуация: *Немој да сереи! Престани да сереи!*

Честа е употребата и на префиксални глаголи: *он увек све засере* = ‘винаги ще оплеска всичко’; *просери се* = ‘кажи това, което не бива да казваш’; *дошао он да се није усрао* = ‘би дошъл, ако не го е срам от това, което направи’; *усрао га од главе до пете* = ‘накара му се, каза му всичко/ какво ли не’; *нека се усере од муке* = ‘нека да му е криво, нека да ревнува’; *немој да се усереи* = ‘внимавай да не се изцапаш’ [Марковић 1998: 70-76]. В българския жаргон са известни различни еквиваленти: *океizam, оплескам, олея се* и др.

– *јебем те / ти ...* – глагол, който, няма съмнение, по силата на първичното си значение, е с най-висока честотност на употреба (според речника на псувните и обидните изрази в сръбскохърватския език на Св. Савич – около 270) [Савич 1998];

– значението *узбудити некога* има варианти с глагола *пали*ти: *пали ме, палии ме, напалио/ла си ме* (с *наложиво/ла си ме* е по-силно изразено сексуалното възбуждане);

– *сврши*ти = бълг. *изпразвам се*: чест повод за междусъседски недоразумения и усмивки поради високата честота на употреба в българския срещу ср. *заврши*ти (на образователна степен, проект, дадена работа); порядката употреба на глагола с „българското” му значение е повод за каламбури в сръбския: *Лева нога каже десној: међу нама је свршено* (игра на думи, в която се включва и женският род на долните крайници) [Џаба 2001].

4.3. Имена и именни конструкции от семантичния клас на евфемистичната цензурна лексика също се разминават по място в стилистичната йерархия в двата езика:

– ср. *риба / маче* = бълг. *маце, коте* (= неутр. *девојка / девойка*);

– ср. *jaje/ јаја* = бълг. *јайце/јайца // топки* – за тестиси (ср. жарг. *до јаја* = ср. разг. *супер добро* = бълг. разг. *много готино*), а в играта между директното и евфемистичното се стига до сентенцията, че любовта – *то је секс до јаја* [Џаба 2001]. Като закачливо намигване може да се посочи, че напр. една от фирмите за готови салатени продукти на майонезена/яйчена

основа в Земун-Белград използва подобна игра на значения и носи търговското име „*Дојаја*“.

– вторични значения на лексика с именна употреба на корена *сер-*: ср. *срање* ‘нещо лоше’ = бълг. *оливане*, *нещо лошо*; ср. *какво си срање направио*; ср. *престани са тим срањем*. = бълг. ‘престани с тези глупости’, ‘престани да правиш това, което не струва, което е лошо’ и т.н.; ср. *код домаћице је испало срање* = бълг. ‘не се получи манджата’ [Марковић 1998: 70–76].

– ср. *жива свирка* = бълг. *жива музика* (повишена честотност поради актуалността на т.н. клубна музика);

– ср. *Бог те...* (от *Бог те јебо* и варианти);

– ср. *невина девојка* = бълг. *девственница*.

В изложението дотук бяха посочени примери на базата на български и сръбски език, които несъмнено се налага да се включат към обема фонов знания в интеркултурното сравнение. Аналогични по тип корпуси от информация могат да се изградят и разширят за всяка двойка съседни езици.

БЕЛЕЖКИ

¹ Нелепо е да те ругаят или квалифицират с нецензурни думи, а ти да се усмихваш дружелюбно.

² Като мръсни думи в българския език се означават думи, които не могат да се произнасят пред деца – псувни, названията на половите органи, сексуални сцени... [Радев 2009: 428].

³ Вж. Р. Радев. Енциклопедия Българска еротика, Славена – Варна, 2009: с. 235, рубрика *Еротични мотиви*: „В литературата се прави разлика между еротично и сексуално ... сексуален и еротичен са две различни неща: с тези думи се означават двата полюса, между които бушува и се пени цяло море от сетивно-душевен живот“. Този, който става инициатор на езиково общуване на еротични теми има обща представа за рамките, в които слушателят или читателят може да възприеме еротичната лексика. Изборът на думи и начинът на употребата им зависи от културно-исторически фактори, от действащи норми и ограничения в обществото, свързани също с пола и възрастта, с особеностите на определена култура, която моделира препоръчителни образци на поведение и система от санкции и наказания (Айдачич 2000–2003).

⁴ Жаргонът се определя като език, употребяван в ежедневната комуникация, който е изключително трудно да бъде “уловен” поради непостоянната

си природа. Жаргонът е цветист и образен, спонтанен и иновативен, шокиращ и винаги алтернативен израз. Нуждата от жаргонно изразяване е присъща на всяка култура и корените ѝ трябва да се търсят в дълбините на съзнанието и подсъзнанието [Герзич 2000: 8]. От края на 20. век жаргонният маниер на изразяване прониква във все по-голяма степен, главно под влияние на американската култура и се разпространява като маниер на подражание чрез филми, телевизия, театър – в съвременните драматургични текстове, също чрез рок музиката, издателската дейност, печатните издания. В нашето съвремие е трудно без речник на жаргонните изрази да се разбере съвременната проза, поезия, драма, филми, и почти всички форми на масова комуникация. Изказва се мнение, че без жаргона литературата би била безкръвна, недостатъчно изразителна – особено произведения, предназначени за младите поколения или произведения, писани от млади автори. Жаргонът, независимо от призивите за езикова чистота, е признак за езиково богатство. Изтъквани от употреба, загубили остротата на въздействието си изрази се заменят с оцветени и свежи изрази. Жаргоните са привличали и привличат вниманието на езиковедите – резултатите от тези изследвания са речниците на жаргоните, които са твърде променливи по състав и трайност.

⁵ Евфемизмите са замяна на вулгаризми, цинизми и непристойни думи или изрази с други, благопристойни. С тях може да се правят предложения, да се изразяват желания – без да се нарушават морал и свещливост; те могат да бъдат част от тайни говори или да са крилати фрази в диалогични конструкции, чрез които се говори едно, а се подразбира друго [Радев 2009: 216–217].

⁶ Една от най-любопитните, многократно подлагана на преиздаване сбирка с тематично подредени нецензурни изрази, е книжката с многозначително заглавие “И ја теби!” с автор професорът от Философския факултет в Ниш Неделко Богданович (изд. Просвета, 1997 и следв.).

⁷ Събирачите на непристойна лексика черпят информация предимно от разговорния език, от фолклорни текстове и от литературата. Още П. Р. Славейков, един първите автори на сбирки с народни песни и умотворения, отделя внимание и на тази страна от фолклора; Вук Караджич подготвя сбирка еротични песни “Црвен бан”. Източници са също общите речници, които отразяват различна степен на срам и свян, специалните речници на жаргоните и на нецензурната лексика, също списания и сборници с еротична тематика.

⁸ С цел художествено въздействие и в желанието си да обрисуват живо средата и образите, писателите си служат с разнообразни форми на разговорната реч, включително и с вулгарна лексика. Възможно е по-свободната употреба да е реакция на предходния период на забрани, но да е провокирана и от стремежа за завладяване на по-голям пазарен дял.

⁹ Констатациите по-горе са също така валидни и за други славяноезични общества. Често се налага на редактори и под. да търсят евфемизми. За съвре-

менния украинец е едва ли не атавизъм да се говори без употреба на нецензурна лексика. На тази епидемия са подложени всички социални групи. В сръбските седмичници, особено в жълтата преса, където издателската политика е по-свободна, употребата на субстандартни изрази е маниер, подчинен на маркетинговата политика. Ако псувни и нецензурни думи са част от говоримия репертоар на лицето, което журналистът цитира, те намират място в автентичния си вид [Валич-Неделкович 1998: 125].

¹⁰ Преводът на нецензурна лексика във филмите е истинско предизвикателство, свързано с характерологията на изходния текст-сюжет-сценарий: напр. във филма „Убийство с предумисъл“ – по едноименния роман на Слободан Селенич (*Убиство с предумишљајем*) често употребяваната фраза *Леби се!* неуместно е предадена с дословния си еквивалент. За този маниер на общуване в българския език съответниците са *Върви по дяволите!*, *Да ти го начукам!*, *Върви на майната си!* Впрочем, не трябва да се забравя, че контекстът предопределя до голяма степен както прибягването до синоними в рамките на класа нецензурни думи, така и кога една дума или съчетание от думи от нееротичния лексикон се еротизират. По повод дискусия за мястото на нецензурната лексика в преводите на филми се цитира отговорът на украински филолози-преводачи: „Покажуйте пристойні фільми – будуть пристойні переклади“ (<http://www.umoloda.kiev.ua/number/1178/285/41934/>).

¹¹ Неотдавна бе съобщено, че на депутатите от латвийския сейм ще четат лекция за нецензурната руска лексика – за да се избегнат ситуации, в които да се използва езикът на омразата.

¹² На общата държавна граница периодически също се заформят недоразумения – докато новопостъпилият сръбски служител усвои тези комшийски „закачки“. След въпроса на сръбския митничар „*Шта возии?*“ и отговора на шофьора българин „*Карам стока в Белград.*“ (бълг. книж. *стока* = ср. книж. *говед*) понякога се стига до разприавии и прочие неудобства – в зависимост от степента на чувствителност и непознаване на подобни особености от сръбскоговоряция.

ЛИТЕРАТУРА

Айдачич 2000-2003: Деян Айдачич. Эротическая лексика в славянских языках. – В: Славянские ворота, славянско-славистический сайт, © 2000–2003, <http://kapija.narod.ru/>.

Ахманова 1966: О. С. Ахманова. Словарь лингвистических терминов. Москва, 1966.

Богданович 1997: Н. Богдановић. И Ја теби. Избор из псовачке фразеологије. Просвета – Ниш.

Бондарчук 2008: Лілія Бондарчук. Філологічна політкоректність (Про евфемізми, нецензурну лексику, а також цинтильність перекладів на телебаченні – розмова з одним із найдосвідченіших редакторів українського телеспорту Валентиною Левицькою). Київ. <http://www.umoloda.kiev.ua/number/1178/285/41934/>

Валич-Неделкович 1998: Д. Валић Недељковић. Псовке у средствима масовног комуницирања. – В: Опсена лексика 1998, с. 114-133.

Верещагин 1969: Е. М. Верещагин. Роль и место страноведения в практике преподавания русского языка как иностранного. – В: Сборник Роль и место страноведения в практике преподавания русского языка как иностранного, Москва, 1969.

Герзић 2000: В. Gerzić, N. Gerzić. Rečnik savremenog beogradskog žargona. Istar, Beograd.

Караджич 1987: Вук Ст. Караџић. А диња пукла. Еротске народне песме. Прир. М. Ненин, Ниш.

Кожухарь 2008: Галина Кожухарь. Нецензурная лексика в межличностной коммуникации: психологический аспект. – http://www.nbuv.gov.ua/Portal/soc_gum/Psyholing/2008_2/statti/08khskpa.pdf

Марковић 1998: Ј. Марковић. Секундарна значења лексике са кореном сер-. – В: Опсена лексика 1998, с. 70–76.

Ненин 1987: М. Ненин. Простори ведрине у народној еротској поезиј. – В: Вук Ст. Караџић. А диња пукла. Еротске народне песме. Прир. М. Ненин, Ниш, 1987, стр. 5–8.

Опсена лексика 1998: Опсена лексика. Зборника радова са научног скупа, одржан 1994. у Нишу /приредио Н. Богдановић/. Ниш: Просвета.

Пачев 1993: А. Пачев. Малка енциклопедия по социолитгвистика. Абагар–Плевен.

Радев 2009: Р. Радев. Енциклопедия Българска еротика, т. 1., Славена, Варна.

Ристић 1998: Ст. Ристић. Опсене речи у Речнику САНУ. – В: Опсена лексика 1998, с. 18–28.

Савич 1998: Свенка Савић. Речник псовки и погрдних израза у српскохрватском језику. – В: Опсена лексика 1998, с. 134–147.

Цаба 2001: Цаба сте кречили (графити). Прир. Д. Јокановић, Подгорица.